

'אין מזל לישראל' – 'כי חלק ה' עמו', בירור נושא מרכזי במשנת ה'ספורנו'

ה ר ב מ ש ה ק ר ב י ן

עורך ומו"ל כתבי הספורנו המבוארים וספר 'אמר הגאון' - שיעורי הספורנו
עה"ת ותהלים
בית שמש

הספורנו: עם ישראל וארץ ישראל אין בהם הנהגה בינונית, אלא ברכה או קללה. טעם הדבר: הנהגה בינונית מקורה במערכת הטבע, ואלה אינם נתונים לשליטת מערכת זו אלא להנהגת ה' הפרטית - סיבת הנהגה זו היא יתרון עם ישראל בהוצאת כוח ה'צלם אלקים' אל הפועל - מהבדל זה שבין ישראל לאומות נגזרו ההבדלים בהגדת העתידות - אור חדש במשנת הספורנו בעניין המנורה שבמקדש ובמראה הנרות בספר זכריה.

אין דרך ממוצע לישראל

אחד הפירושים המפורסמים בפירוש הספורנו על התורה הוא פירושו לפסוק בתחילת פרשת ראה: 'ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה'. ופירש הספורנו:

'הביטה וראה שלא יהיה עניןך על אופן בינוני כמו שהוא המנהג בשאר האומות, כי אמנם 'אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה', והם שני הקצוות, כי הברכה היא הצלחה יותר מן המספיק על צד היותר טוב, והקללה היא מארה מחסרת שלא יושג המספיק, ושניהם לפניכם להשיג כפי מה שתבחרו'.

הרי שזו אזהרה לישראל שלא תהיה אצלם הנהגה בינונית, כפי שהוא מצוי אצל אומות העולם, אלא עליהם תחול תמיד אחת הקצוות, ברכה או קללה¹.

¹ השפת אמת (ראה תרל"א) מביא את דבריו בסגנון שלו: 'בספורנו פירש פשוט בפסוק ראה כו', כי אין לאיש ישראל דרך ממוצע, רק לידע, אם יקבל עול מלכות שמים בכל מעשיו למסור נפשו לה'

דברי הספורנו שבתחילת פרשת ראה מתחברים לדבריו בפסוקים הקודמים, בסוף פרשת עקב (שם פסוק י"ג):

כִּי הָאָרֶץ אֲשֶׁר אַתָּה בָּא שָׁמָּה לְרִשְׁתָּהּ לֹא כְּאָרֶץ מִצְרַיִם הִיא - שְׂאִינָה צְרִיכָה לְגַשְׁמִים, לְמִטְרַת הַשָּׁמַיִם תִּשְׁתֶּה מִיָּם - שְׂאִין שֵׁם נִהְרֹת מִסְפִּיקִים לְהַשְׁקוֹת אֶת הַקְּרָקְעוֹת, אֲבָל צְרִיךְ שִׁישְׁתּוּ מִי גִשְׁמִים, דּוֹרֵשׁ אוֹתָהּ - לְהַשְׁגִּיחַ עַל מַעֲשֵׂי יוֹשְׁבֵיהָ אִם הֵם רְאוּיִים לְמִטְרָה וְאִם לֹא, לְפִיכֵךְ דַּעוּ זֶה כִּי אֲמַנֵּם אִם שְׂמוֹעַ תִּשְׁמַעוּ וְגו' - וְנִתְּתִי מִטְרָה אֲרַצְכֶם בְּעֵתוֹ בְּאוֹפֶן שֶׁתִּתְּפַרְנְסוּ שְׂלֵא בְּצַעַר וְתוֹכְלוּ לְעַבְדוֹ, וְאִם לֹא - לֹא יִתֵּן מִטְרָה כָּלֵל, וְלֹא יִהְיֶה לָכֶם מִזּוֹן לְחַיּוֹת בָּהּ'.

כלומר, בארץ ישראל אין נחלים, וכל מימיה ממי גשמים, כדי שתהיה תלויה לגמרי בהשגחת ה', שאם לא יתנהגו כראוי, לא ירדו גשמים ולא תהיה טובה כלל, ואם יתנהגו כראוי ירדו גשמים ותהיה מבורכת יותר מאילו שתו ממי נחלים. וממשיך שם (פסוק כב-כג) שאם אכן יהיה עסקם בעיון התורה שתביאם לאהבת ה' וללכת בדרכיו לעשות צדקה ומשפט ולדבקה בו בכל מעשיהם, שיהיו מכוונים לעשות רצונו, אז:

וְהוֹרִישׁ - יִתֵּן לָכֶם מְקוֹם לְהִתְפַּרְנֵס בּוֹ שְׂלֵא בְּצַעַר לְמַעַן תּוֹכְלוּ לְעֲשׂוֹת רְצוֹנִי'.

ומיד אחר כך אמר 'ראה אנכי' שמזה תדע ותראה שאצל ישראל אין דרך אמצעית, ואף לארץ ישראל אין הנהגה ממוצעת.

מהי סיבת הדבר שלעם ישראל ולארץ ישראל אין הנהגה בינונית? בשיעורים שרשם תלמיד הספורנו מפי רבו כתב:

'אמר הגאון, 'ראה אנכי נותן לפניכם היום ברכה וקללה', כך אמר הקב"ה, ראה, כלומר שים לבך לזאת שאני נותן לך רק או ברכה או קללה, ולא מיצוע כאומות העולם [נמצאים תחת] כוכבי השמים וכסיליהם [- מזלותיהם], וזהו שאמר ז"ל

אחד – הברכה, ואם לא כן – הקללה, ע"ש. וכן באור יחזקאל (מכתבים רנ"ז): 'נתעוררתי היום, יעיין ידידי בדברי ספורנו בפרשת השבוע, ראה אנכי נותן ברכה וקללה - שלא יהיה ענין על אופן בינוני כמו שהוא המנהג ברוב. מה נורא הוא הענין, כי האדם צריך לידע כי אופן בינוני הוא עומד ח"ו בגדר קללה, כי האדם צריך תמיד לעלות למעלה למעלה, וזאת צריך להיות נקודת עבודתו תמיד להכיר גדלותו ית' אשר אין תכלית ליכלתו ולהטבתו ית' אשר מחייב הכרת טובתו ית' להיות בבחינת עבד אליו ית'. וראה במאמר 'אורח חיים למעלה למשכיל' לרבי חיים שמואלביץ, נדפס בקובץ קול תורה, קובץ נ"ג.

(מגילה טז). נמשלו לעפר ונמשלו לכוכבים, כשהם עולים עולים עד לרקיע, וכשירדים יורדים עד עפר'.

בשולי המהדורא קמא של פירוש הספורנו בכתב-יד קדשו נוספה הערה בשולי הדף בכתב אחר², וזו תוכנה:

'קרוב לענין זה אמרו רז"ל במס' מגילה (טז). 'אם מזרע היהודים מרדכי, א"ר יהודה בר' אלעאי, שתי נפילות הללו למה, אמרו להמן, אומה זו משולה ככוכבים, שנאמר והנכם היום ככוכבי השמים, ומשולה לעפר, שנאמר ושמתי זרעך כעפר הארץ, כשהן יורדין - יורדין עד לעפר, וכשהן עולין - עולין עד לכוכבים, ע"כ. הרי כי ענין ישראל הוא על אחד משתי הקצוות ולא על אופן בינוני כאשר הואיל באר הרב ז"ל באר היטב, עליו אין להוסיף וממנו אין לגרוע'.

רושם ההערה כיוון לאמיתות דעת הספורנו, שבשיעוריו בעל פה הצביע על הגמרא במגילה כמקור דבריו.

הרי שבכך נשתנו ישראל מאומות העולם: הגויים עובדי כוכבים ומזלות, לכן קיימת אצלם הנהגה טבעית שהיא הדרך הממוצעת, ואילו עם ישראל אינם נתונים להשפעת מערכת הכוכבים והמזלות, ולכן אין אצלם מצב של בינוניות. דברים אלה ביאר הספורנו בפרשת פינחס (במדבר כח יא), בבואו לפרש מדוע אמר הכתוב 'בראשי חדשיכם', שמייחס עניין ראש חודש לישראל:

'כי אמנם הצלחת ישראל בעולם הזה היא בצד מה דומה לענין הירח אשר אין לה בעצמה אור כלל זולתי מה שתקבל מזולתה [הירח אינו מאיר מעצמו, אלא משקף את אור השמש], וזה, שאף על פי שקודם לעגל היה 'קרות על הַלַחַת' (שמות לב טז) - חירות משעבוד מלכויות לעולם, הנה משחטאו התנצלו ולא השתמשו בכתר מלכות תמיד כמו שאר האומות, אבל היה זה להם לעתים כפי שפע האור העליון עליהם, ובלעדיו [כאשר נמנע מהם שפע האור העליון] הלכו חשכים ואין נוגה למו כמו שיקרה ללבנה כשלא תקבל אור השמש, כי אין מזל לישראל (שבת קנו). ולא אור כלל מעצמם, זולתי אור האל יתברך בהיותם לרצון. ובכן נקרא האל יתברך

² לענ"ד הוא כתב-יד נכד רבינו, רבי חננאל חיים ספורנו, שמסר את פירוש זקנו על התורה לדפוס, וכמו ששיערתי במבוא לספר 'אמר הגאון'.

אצל הנביאים 'אור ישראל' כאמרו (ישעיה י יז) 'הָקָה אֹר יִשְׂרָאֵל לְאֵשׁ, וְכֵן הָעִיד
בְּאִמְרוֹ (תהלים כז א) ה' אֹרִי וְיִשְׁעִי'.

עם ישראל נמשל לירח כי 'אין מזל לישראל' - אין להם מציאות וקיום במערכת
הכוכבים והמזלות, וכל מציאותם מאור השמש – שפע אור ה'.
ועניין זה מפורש בפירוש הגר"א לשיר השירים (א ו):

'שזה ידוע שאין מזל לישראל, כמו שאמרו במגילה, אך אם הם ראויים ועושים רצונו
של מקום הם עולין עד לשמים וכשהם יורדין יורדין עד לעפר, וכל המזלות הם
נגדיים לישראל...'

יש להעיר בלשון הגר"א 'שזה ידוע שאין מזל לישראל, כמו שאמרו במגילה', ואין
מאמר זה מופיע במגילה אלא בשבת, אלא כוונתו למה שאמרו במגילה שנמשלו
לעפר ולכוכבים כמבואר, שהסיבה לכך היא כי אין ישראל נתונים מתחת למזלות,
אלא מושפעים מאור ה' כאשר מקיימים את רצונו, ואז עולים עד הכוכבים, שאין
הכוכבים מושלים בהם כמו בשאר האומות, וכשאינם עושים רצונו, יורדים עד
לעפר, כי המזלות מתנגדים לקיומם. והיא הגמרא שציינו אליה שני תלמידי רבינו
ליסוד הרעיון שבישראל יש רק 'ברכה וקללה'.
וכן בביאור הגר"א לתיקוני זוהר (תיקון ו):

'והענין כי כל האומות פלחי כוכביא יש להם מזל כפי הכוכבים, אבל ישראל כשהן
מונין ללבנה אין להם מזל, ולכן כשהן יורדין יורדין עד עפר וכשעולין עולין עד
לכוכבים בהשגחה פרטית שהוא למעלה מן המזל, ולכן בגלותא סיהרא כנסת
ישראל עניה ומהדקא בין רגלי האומות, וכן הסיהרא הוא בגלגל התחתון תחת כולם
ואין לה אלא מה שמקבלת מהן וכמו אנחנו התמצית מאומות'³.

³ וכן כתב המהרש"א בכתובות (סו:): בביאור דברי הגמרא שם 'בכה רבן יוחנן בן זכאי ואמר: אשריכם
ישראל, בזמן שעושין רצונו של מקום אין כל אומה ולשון שולטת בהם, ובזמן שאין עושין רצונו של
מקום מוסרין ביד אומה שפלה ולא ביד אומה שפלה אלא ביד בהמתן של אומה שפלה', שכל אומה
ואומה יש לה שר ומזל בשמים, מה שאין כן לישראל שאין להם שום מזל אבל הם חלק ה' עמו כי
יעקב חבל נחלתו, ועל כן כשעושין רצונו הם למעלה מכל האומות ושריהם, אבל כשאין עושין רצונו
הקב"ה מסלק שכנתו מהם והם שפלים ונבזים מכל האומות שיש להם שר ומזל ולישראל אין שר
ומזל. וראה בהקדמה לשו"ת עונג יום טוב מש"כ כדברי המהרש"א ובתוספת דברים, ע"ש.

את יסוד הדברים ייסד הרמב"ן (ויקרא יח כה) על הכתוב (דברים לב ח-ט): 'בהנחל עליון גוים בהפרידו בני אדם יצב גבולות עמים וגו' - כי חלק ה' עמו וגו'. ופירש:

'והענין כי השם הנכבד ברא הכל, ושם כח התחתונים בעליונים, ונתן על כל עם ועם בארצותם לגוייהם כוכב ומזל ידוע כאשר נודע באצטגנינות, וזהו שנאמר (דברים ד יט) 'אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים', כי חלק לכולם מזלות בשמים, וגבוהים עליהם מלאכי עליון נתנם להיותם שרים עליהם'.

וביאר שם ששלטון המזלות הוא על ארצות הגויים, אבל ארץ ישראל היא נחלת ה' מיוחדת לשמו, ולכן הנחילה לעמו ולא נתן עליה שר מן המלאכים. והוסיף עוד שזהו שאמר ה' לישראל במתן תורה 'והייתם לי סגולה מכל העמים', כי רק הם חלקו של ה' ולא של שרי האומות, ועל זה אמר ירמיה (יא ד) 'והייתם לי לעם ואנכי אהיה לכם לאלהים'. אך לעתיד ה' יפקוד על צבא המרום במרום להסיר ממשלת העליונים, ואז 'אלקי כל הארץ יקרא'⁴.

וכיסוד הרמב"ן מבואר בפירושו הספורנו לדברים (ד יט-כ):

'וּפֶן תִּשָּׂא עֵינֶיךָ הַשְּׁמַיְמָה וְרֵאִיתָ אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הַיָּרֵחַ וְאֶת הַכּוֹכָבִים כֹּל צָבָא הַשְּׁמַיִם וְגו' אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֶתְּם לְכָל הָעַמִּים תַּחַת כֹּל הַשָּׁמַיִם, וְאֶתְּכֶם לְקַח ה' וְיוֹצֵא אֶתְּכֶם מִכּוּר הַבְּרִזָּל מִמִּצְרַיִם לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם נַחֲלָה בְּיוֹם הַזֶּה'.

ופירש:

'חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים - סידר אותם על סדר נאות לצורך כל אחד מחלקי הארץ וכו', ואתכם לקח - ללכת בדרכיו ולדבקה בו, ולזה לא יהיו עיניכם בהנהגת צבא השמים וסדרם כשאר העמים'.

ושם (כט כה):

'ולא חלק להם - שיראו שאין שום מזל מתקן עניינם אֲשֶׁר חָלַק ה' אֱלֹהֶיךָ אֶתְּם לְכָל הָעַמִּים וגו', וְאֶתְּכֶם לְקַח ה'".

⁴ תמצית דברי הרמב"ן כתב בשו"ת הרשב"א (ח"א קלד), וגם הרמב"ם במאמר תחיית המתים כתב שדבר זה הוא מופת מתמיד, ולכן 'אין מזל לישראל', שתיקונם והפסדם אינם לסיבה טבעית ולא על מנהג המציאות, אלא תלוי בעבודת ה' ובהפכו 'והוא הענין בעצמו הוא המכוון ג"כ באומר 'אשר חלק ה' אלהיך אותם לכל העמים - ואתכם לקח ה', ר"ל, שעניניהם אינם נוהגים ענין מנהג שאר האומות, אבל יחדם ה' בזה המופת הגדול שיהיו פעולותיהם תמיד נקשרות בתיקון עניניהם או בהפסדם'.

בשני מקומות אלה בא הכתוב להזהיר את ישראל מלפנות אל האלילים, ועל זה אמר שהגויים הנתונים תחת שלטון המזלות פונים לכוחות הטבע, אך אתם 'חלק ה', ומה לכם לפנות לכח אחר. יש כאן נקודה חדשה, שמכיון שישראל הם 'חלק ה', אם כן ה' הוא הנותן להם את כל צרכיהם, ולכן אין להם לפנות להשתדלות אחרת מאשר לפנות אליו.

ב', 'אין מזל לישראל' – לפי ש'צלם אלקים' ראוי להשגחת ה' והשראת השכינה

מדברי הרמב"ן למדנו שלעת עתה ארצות הנכר ואומות העולם נתונים תחת שלטון והשגחת שרי האומות, שהם המהווים את מערכת הכוכבים והמזלות, ואילו ישראל אינם נתונים תחת מערכת זו, אלא ה' משגיח עליהם, ולכן ה' נקרא 'אלקי ישראל'. ואילו לעתיד לבוא מערכת הטבע יתבטל וה' ישגיח על כל העולם, ואז 'אלקי כל הארץ יקרא'. מקור הדברים הוא בנבואת ישעיה (נד ה): 'כִּי בְעֵלְיָךְ עֲשִׂיָּךְ ה' צְבָאוֹת שָׁמָּו וְגֵאֲלָךְ קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל אֱלֹהֵי כָל הָאָרֶץ יִקְרָא'. בכמה מקומות מפרש הספורנו את סוף הפסוק 'אלקי כל הארץ יקרא' כדברי הרמב"ן, שה' שהוא עכשיו 'אלקי ישראל' יהיה לעתיד 'אלקי כל הארץ'⁵.

ולמה רק ישראל הם חלקו של ה' הזוכים להשגחתו הפרטית ולא האומות? עניין זה מתבאר ממשנת הספורנו בעניין ההשגחה. לדעתו, אין ראוי שתחול השגחת ה' הפרטית על דברים נפסדים, וגוף האדם הוא גשמי ונפסד. אבל נשמת האדם הלווא היא נצחיית, ומצד נשמתו ראוי האדם להשגחה פרטית והשראת השכינה, אך לזכות לכך עליו להוציא את כוח נשמתו אל הפועל. וכך כותב בספרו המוקדש להוכחת יסודות האמונה, 'אור עמים', פרק השגחה, בבואו לסתור את טענת הכופרים בהשגחה פרטית בטענה משום שאינו ראוי לה' להשגיח על נמצאים פחותים:

⁵ כ"כ בתהלים (ק"ג א-ג): 'כי אמנם עתה [אחרי הישועה העתידה] ממורח שמש עד מבואו הוא מהולל, כאמרו אלהי כל הארץ יקרא'. ובשיעורים שם: 'מִמְזַרְח שֶׁמֶשׁ וְגו' - על דרך אלהי כל הארץ יקרא, 'כי אז אהפוך אל עמים וגו''. וכן בדברים (לב יב): 'ואין עמו אל נכר - כאמרו כי אֲז אֶהְפֶּךָ אֶל עַמִּים שֶׁפֶה בְּרִוְיָהּ לְקָרָא כָּלָם בְּשֵׁם ה', וכאמרו אֱלֹהֵי כָל הָאָרֶץ יִקְרָא'. ועוד בתהלים (קמה כא): 'תהילת ה' ידבר פי - לימות המשיח, ויברך כל בשר אז שם קדשו, כאמרו אלהי כל הארץ יקרא'.

כי אמנם לא יצדק [לומר] על ההשגחה אשר תהיה על אישי המין האנושי שתהיה השגחה על נמצאים פחותים, וזה כי בהיות לכל אחד מהם נפש שכלית אשר היא עצם נבדל בלתי נפסד, כפרט כאשר ישלם בעיון ובמעשה, יחשבו נכבדים וראויים אל ההשגחה האלקית כפרט, בהיותם נכונים להפיק רצון בוראם. ובהיות ישראל יותר נכונים לזה והם בעלי בריתו, נקרא הבורא יתברך 'אלקי ישראל', רוצה לומר משגיח על אישיהם, וזה כי יותר תהיה ההשגחה על פרטי אישיהם גם בעולם הזה ממה שתהיה על פרטי אישי האומות אשר לא ימצא בהם נכון לעבודתו זולתי מיעוטא דמיעוטא, עד שיהפוך אל העמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' לעבדו שכם אחד, ואז בלי ספק אלקי כל הארץ יקרא'.

הרי שבזמן הזה ה' נקרא 'אלקי ישראל' – המשגיח על עם ישראל בפרטיות בלי אמצעי, לפי שהם מוכנים יותר משאר האומות להשיג תכלית נשמתם הנצחיית, ואילו לעתיד 'אלקי כל הארץ יקרא', שגם הגויים יתעלו, ותהיה השגחתו הפרטית גם עליהם. והדברים מפורשים בפירוש אברבנאל על הפסוק 'אלקי כל הארץ יקרא' ובספרו משמיע ישועה:

'שהאל יתברך משגיח בכל האומות על ידי אמצעיים ומשגיח בישראל בעצמו מבלי אמצעי, ולכן נקרא בערך העמים 'אלהי האלהים', כי הוא אלוה על האלהים המנהיגים אותם, אמנם בערך ובחינת ישראל לא נקרא בשום מקום 'אלהי האלהים' כי אם 'אלהים' או 'אלהי ישראל' בלבד, לפי שהוא בעצמו המנהיג ואין אלהים אחרים אמצעיים בהנהגתם. אמנם בזמן הגאולה תהיה השגחתו מתפשטת על כל בני אדם והם יכירו אלוקותו ולכן תהיה השגחתו גם על כל הארץ מבלי אמצעי, ולא יקרא אז בערך האומות 'אלהי האלהים' כי אם 'אלהי כל הארץ'.

הספורנו מוסיף לבאר את העניין בפירושו לפרשת תזריע (ויקרא יג מז):

כי אמנם המין האנושי הוא התכלית המכוון בַּמְצִיאוֹת, כפרט במציאות הנפסדים, כי הוא לבדו מוכן מכולם להיות דומה לבורא במושכלות ובמעשיות.... כי האדם לבדו בנבראים הוא בעל בחירה, וכאשר יתעורר להתבונן מציאות בוראו וגדלו וטובו.... הנה זה בלי ספק דומה לבוראו יותר מכל שאר הנבראים, והוא התכלית המכוון מאת הבורא הממציא, כאמרו (משלי י כה) וְצַדִּיק יִסֹּד עוֹלָם וְכוּ', אמנם הנרדמים אשר לא ידעו כלל ולא התעוררו כלל לדעת דבר מזה וכו' הם בלי ספק תחת הנהגת הטבע והגורמים השמימיים הנכבדים מאותם בני אדם כשאר מיני בעלי חיים אשר לא תיפול השגחה אלהית באישיהם וכו', וכאשר בחר באומה הישראלית

כאמרו (דברים ז ו) בְּךָ בָּחַר ה' אֱלֹהֶיךָ לְהִיּוֹת לוֹ לְעַם סְגֻלָּה, וזה מפני שתקוות המכוון מאתו יתברך היא יותר ראויה ומצויה באישי זאת האומה ממה שתהיה באישי זולתה וכו'.

הצדיקים המוציאים את כוח שכלם אל הפועל הם מטרת בריאת היקום, ובכללם כל מערכת הכוכבים והמזלות. שאר הנבראים חשובים פחות ממערכת המזלות, ולכן נתונים הם לשליטתה, אבל מי שכל מערכת זו נבראה בשבילו הרי שהוא חשוב ממנה, ולכן אינו נתון לשליטתה. וכיון שעם ישראל נבחרו לקיים תכלית זו, לא ניתנו לשליטת המערכת. ואילו מדבריו בפרשת פינחס ועוד מקומות שהזכרנו מתבאר שכאשר ישראל אינם מקיימים יעד זה, כל מערכת המזלות פועלת נגדם, לפי שאין להם קיום בה.

ובפירושו לויקרא (כב לב-לג) הוסיף לבאר :

ונקדשתי בתוך בני ישראל - לעשות עמהם נפלאות כמו שנדרתי באמרי (שמות לד י) וַיֹּאמֶר ה' הִנֵּה אֲנֹכִי כֹרֵת בְּרִית נִגְדָה כָּל עַמְּךָ אֲעֲשֶׂה נִפְלְאוֹת, והטעם בזה, כי אמנם אני ה' מקדישכם המוציא אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים - להיות מנהיג אתכם בלתי אמצעי כמשפט הנבדלים מחומר בהיותכם הולכים בדרכי קדושתו, כאמרו (ירמיה י ב) אֶל דֶּרֶךְ הַגּוֹיִם אֶל תִּלְמְדוּ וּמֵאֲתוֹת הַשָּׁמַיִם אֶל תִּחְתְּרוּ.

כלומר, כיון שתהיה השגחת ה' עליהם בלי אמצעי כשיהיו קדושים ולא ילמדו דרכי הגויים, ממילא יהיו שווים במעלת הנצחיות הרוחנית לשרי מעלה, ואין להם מה לפחד מאותות השמים, כי אינם ניתנים תחת מערכת הטבע שמונהגת דרך הכוכבים והמזלות, אלא תחת הנהגת ה' בעצמו.

ג, הגדת עתידות לישראל ולאומות

מפני שנבדלו ישראל מן האומות בכך שיותר מסוגלים להתעלות מעל למערכת הטבע ולהוציא את כוחם הרוחני אל הפועל, נבדלו בהנהגתם על ידי נביאים וחזוי עתידות.

התורה מדגישה את ההבדל בין ישראל שיש להם נביאים לאומות הפונים למכשפים ולקוסמים למיניהם. בדברים (יח ט-טו) כתוב :

'כי אתה בא אל הארץ אשר ה' אלהיך נתן לך וגו', לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף, וחבר חבר ושאל אוב וידעני וגו', כי הגוים האלה אשר אתה יורש אותם אל מעננים ואל קסמים ישמעו ואתה לא כן נתן לך ה' אלהיך, נביא מקרוב מאחיד כמני יקים לך ה' אלהיך אליו תשמעו.⁶

ומפרש רבינו שם :

'ואתה לא כן נתן לך - שלא יתאמתו בך דברי המעוננים והקוסמים, כאמרם אין מזל לישראל'.⁶

ובבמדבר (כג כג) כתב :

'כי לא נחש ביעקב - והטעם שהוציאם ממצרים ומגרש גוים בשביל ישראל וכו' הוא כי הם דור דורשיו ולא ידרשו הנחש, כאמרו 'כי הגוים האלה וכו' אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו ואתה לא', כעת שהם רוצים לדעת עתידות, יאמר ליעקב ולישראל מה פעל אל - יאמר להם בנבואה או על ידי איזה נביא מה גזר האל יתברך, לא יאמר להם מה יורו אותות השמים ומה יפעלו מערכותיהם מפני שאינם תחת אותן המערכות'.⁷

⁶ ובספר החינוך (מצוה תק"י) ביאר את האיסור לקסום ודומיו, 'כי ה' בחסדיו ישנה מערכת הכוכבים ויבטל כח המזלות להיטיב לחסידיו, וידוע שאנחנו עם הקודש אין אנו תחת כוכב ומזל, ה' הוא נחלתנו כאשר דיבר אלינו, וראה מה שהביא שם בתוכחת אליהו לנביאי הבעל (מלכים א' יח לא) 'אשר היה דבר ה' אליו לאמר ישראל יהיה שמך - כלומר שעשאו שר על שרים לשנות מערכתם וכוחם בזכותו, וישראל שהם בני יעקב גם הם שרים על שרי מעלה', ע"ש.

⁷ חידוש נאה בזה מצינו לספורנו בשיעורים ('אמר הגאון', בראשית כד י"ב). בפירושו הנדפס שם הקשה על מה שאמרו בחולין (צה): 'כל נחש שאינו כאליעזר עבד אברהם ויונתן בן שאול אינו נחש', אם כן איך ינחש אליעזר. ותיירץ שבדרך תפילה מותר לנחש. אך לא פירש הטעם, למה מותר לנחש בדרך תפילה. בשיעורים מבאר זאת באופן נפלא: 'שעניין הנחש הוא כי המנחשים מאמינים שהכל תלוי במזל, ונמצא שאינם מאמינים בהשגחה בשום אופן, ולכן ציותה התורה לישראל שלא ינחשו, שאין מזל לישראל, וכן כתיב 'ואתה לא כן נתן לך ה' אלקיך', כי הם 'אל מעוננים ואל קוסמים ישמעו', ואתה מושגח ואינך עומד ונתון תחת המזל, אבל בנחש אליעזר ויונתן, קודם הנחש עשו תפילה, ומתפללים אל אלהינו שיקרה להם הסימן והמעשה, נמצא שמאמינים היטב בהשגחת האל וכי מידו הכל'.

לעומת הגויים הנתונים לשליטת המערכת, ולכן החוזים בכוכבים רואים את העתיד לבוא עליהם, לישראל שהנהגתם מאת ה' ניתנו נביאים. מצינו את הנביא ישעיה (פרק ל) מוכיח את ישראל: 'אֲשֶׁר אָמְרוּ לְרָאִים לֹא תֵרְאוּ וְלַחֲזִים לֹא תִחַזְזוּ לְבָנוּ נְכַחֲוֹת דְּבָרוֹ לְבָנוּ חֲלָקוֹת חֲזֹו מִקְהַלֹּת, סוּרוּ מִנֵּי דָרְךָ הַטּוֹ מִנֵּי אֶרֶץ הַשְּׁבִיתוּ מִפְּנֵינוּ אֶת קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל'. ומפרש הספורנו: 'סורו מִנֵּי דָרְךָ - 'אשר ציון ה' אלהיך ללכת בה' (דברים יג ו). פסוק זה נאמר בפרשת נביא השקר. הנביא מוכיח את האומרים לנביאים, אשר תפקידם הוא ללמד אותה הדרך, שלא יתנבאו, ויסורו מן הדרך 'אשר ציון ה' אלהיך ללכת בה', ואף יטו את המון העם מדרך זו, ובכך 'השבייתו מפנינו אֶת קְדוֹשׁ יִשְׂרָאֵל' – 'שלא תשרה שכינה, ונחיה כשאר הגויים, תחת המזל'⁸.

והדברים מבוארים להפליא, רשעי ישראל ממאנים בדרך הקודש המיוחדת לעם ישראל שאינם נתונים לשליטת המזלות, ומבקשים להשבית את 'קדוש ישראל', שלא תשרה שכינה בישראל, אלא יהיו ככל הגוים הנתונים לשליטת המזלות כגויים. ובהמשך העניין שם מבואר שעונשם יהיה שתתקיים בקשתם, שתסתלק השכינה ולא יזכו לאור ה', והרי 'אין מזל לישראל', וכאשר אין השכינה בתוכם אינם שבים להיות כשאר הגוים, אלא 'הלכו חשכים ואין נוגה למו כמו שיקרה ללבנה כשלא תקבל אור השמש', כלשון רבינו במדבר (כח יא).

ועניין זה מבואר היטב בדברי רבינו בדברים (לב כח-לא):

'כי גוי אובר עצות המה - אומות העולם, לו חכמו ישכילו זאת - איך נפלו ישראל בידם נגד הטבע בעוונם וכו', איכה ירדוף אחד אלף - היה להם להבין שאין זה בטבע שאחד ירדוף אלף, אם לא כי צורם מכרם - הוא נלחם במ והסיר תקפם, ובכך נִשְׁתָּה גְבוּרָתָם וְהָיוּ לְנָשִׁים, כי לא כצורנו צורם - וזה קרה בלי ספק מפני שאין צורם כמו צורנו, כי אמנם כל אומה מצלחת כל ימי ממשלת השר שלה או מזלה, ולא יהיה השר לעולם נהפך לאויב עמו, אבל יפלו בסור ממשלת השר ובמשול שר אומה אחרת, כפי הסדר שנתן בהם האל יתברך, ולפיכך לא יאכדו באופן בלתי טבעי עד שאחד ירדוף אלף'.

⁸ לשון דומה בפירושו רבינו לדברים (לב טז): 'בתועבות יכעיסוהו - לגרום לשכינה שתסתלק מישראל להיות כגוי הארץ'.

ד', 'נרות דזכריה'

את יסוד הדברים מצינו לספורנו בפירושו למחזה מנורת הזהב שראה זכריה (פרק ד), שם מבאר שעיקר החידוש שבמראה הוא בכך שהשמן נעשה מאליו, ללא מגע יד אדם. את פתרון המראה ביאר המלאך: 'לא כחיל וְלֹא כְכֶחַךְ פִּי אִם בְּרוּחִי אָמַר ה' צְבָאוֹת. ומפרש הספורנו:

'כי אם ברוחי' - שלא יהיה אור לישראל ושום הצלחה בכח ידם, אלא מאת הכוורא בלי אמצעי [כמו השמן הנעשה מאליו], באופן שאפילו שיבוא הר הגדול של כותבי שטנה ומצות מלך פרס לבטל הבנין 'באדרע וחיל' 'לשה"כ בעזרא (ד כג)]] יהיה לפניו [לפני זרובבל] למישור בימי דריוש, והוציא זרובבל מן היסוד שעשה בימי כורש את האבן הראשה, אשר בראש החומה שתשלם אז, עד שיתמהו וישתאו הכל על חן, על כל חן שיהיה לה, גם שהתעסקו בה 'עם עני ודל'.

מחזה הנרות הדולקות מאלהין מרמז כי לעתיד לא תהיה הנהגת ה' באמצעות מערכת המזלות שבה שבעת כוכבי הלכת, ואף לא על ידי המלאכים, 'כי אם ברוחי', שרוח ה' לבדו ינהיג וימשול בהשגחתו הפרטית, ואף בבית שני היו צריכים להתעלות מעל למערכת הטבע והמזלות, כי כשעלו מבבל בפקידה הראשונה בשנת נ"ב לגלות בבל התחילו לייסד את הבית, אך כאשר מלך אחשוורוש 'בתחילת מלכותו כתבו שטנה על יושבי יהודה וירושלים' (עזרא ד ו), ורצו למנוע את בניין בית המקדש, ואכן הצליחו 'באדרע וחיל' כלשון הכתוב שם, כלומר 'בורוע ובכח', שלא נתנו להם להמשיך לבנות. וזהו שכתוב (לעיל ג ט) 'פִּי הַנְּהָהּ הָאֶבֶן אֲשֶׁר נִתְּתִי לַפְּנֵי הַיְּשָׁעַע עַל אֶבֶן אַחַת שְׁבָעָה עֵינַיִם', ופירש שם רבינו שעל כל אבן שירצה זרובבל לבנות בבית יש שבעה עיניים - שכל מערכת המזלות המתנהגים על ידי שבעת כוכבי הלכת המנהיגים את העולם, ונקראים 'עיני ה'', מתנגדים לבנינו. ולעומת זאת הראה לו בנבואה זו שכאשר יהיה אור ה' לישראל – 'לא בחיל ולא בכח', לא יועילו אלו לעכב את הבניין, כי עתה יתיר ה' את קשר שבעת העיניים, כמש"כ לעיל שם 'הנני מפתח פתוחה'. וזהו שהראה לו כאן שה' יהיה אז 'אור לישראל', שישפיע עליהם מאורו ללא השתדלות בשר ודם, ואז לא תוכל מערכת המזלות לעכב את בניין בית המקדש. והנה דברי רבינו אלה מיוסדים על היסוד הנזכר, שאין ישראל נתונים לשלטון מערכת הכוכבים שמנהיג את הטבע, ש'אין מזל לישראל'. אך עוד פנינה ניתנה לנו

בפרשה זו בס"ד. לשאלת הנביא זכריה אודות שבלי הזיתים שראה במחזה, ענה לו המלאך: 'אֵלֶּה שְׁנֵי בְנֵי הַיְצְהָר הָעֹמְדִים עַל אֲדוֹן כֶּל הָאָרֶץ'. ופירש הספורנו:

'בני היצהר - מלך וכהן גדול, שכשהם כתיקונן יהיה לישראל אור והצלחה 'די לא ביריין'.

המלך והכהן הגדול הם שני מנהיגי ישראל, ונקראו 'בני היצהר' שהוא שמן לפי שנמשחים בשמן המשחה. ו'כשהם כתיקונן' – שמקיימים את ייעודם להוכיח את העם וללמדם דעת, אז יש השפעה של אור לישראל 'לא בחיל ולא בכח כי אם ברוחי'. ולזה ציטט רבינו את לשון הכתוב בדניאל (ב לב, מה) 'די לא ביריין', ופירש רש"י 'אשר לא ביריים כי אם מאליה', וכמו שנתבאר שלא תהיה לישראל אור והצלחה בדרך הטבע, 'כי אם ברוחי', וכאילו הכל נעשה מאליו שלא בידי אדם.

ויש לבאר יותר, שהמנורה שראה זכריה המרמזת למלך וכהן גדול, כי בהם יש את עניין המנורה, וכפי שביארה הספורנו בתחילת פרשת בהעלותך שהיתה מקשה אחת ויאירו נרות הימניים והשמאליים לעבר פניה כדי להורות על לומדי התורה ועל העוסקים בחיי שעה ששניהם יכוונו למאור הגדול. המלך הוא המנהיג את העם בענייני חיי שעה, והכהן הגדול הוא המנהיג בחיי עולם, 'כי שפתי כהן ישמרו דעת ותורה יבקשו מפיהו', ומוטלת עליו עבודת המקדש. ועל זה אמר שכשיהיו כוונת שני מנהיגים אלה לשם שמים, ירד אור השפעת ה' לישראל כעניין המנורה.

מעתה נשכיל להבין את דברי הספורנו בפרשת מלאכת המשכן, פרשת תרומה (שמות כה לא):

'... סידר ענין מנורה פְּלֶה מְקֻשָּׁה אַחַת, ואור נרותיה אחד כאמרו וְהָאֵר עַל עֶבֶר פְּנִיָּה, וזה שיהיה אור נרות הימין ונרות השמאל מכוון אל האמצעי, וכן ראוי שיהיה ענין האור השכלי בחלק העיוני וגם כן אורו בחלק המעשי שיהיו פונים אל האור העליון לְעִבְדוֹ שְׂכָם אֶחָד, כי אז יאירו כולם, כמו שיעד במנורה באמרו פְּהַעֲלִתָּךְ אֶת הַנֵּרֹת אֶל מוֹל פְּנֵי הַמְּנוֹרָה וגו', וְזֶה מַעֲשֵׂה הַמְּנוֹרָה מְקֻשָּׁה, כי בהיות כל האור המכוון לאחד בענין המקשה המורה אחדות, אז נראה אור פי יְהִל מן המאור הגדול'.

'כי בהיות כל האור המכוון לאחד בענין המקשה המורה אחדות, אז נראה אור פי יְהִל מן המאור הגדול'. במילים ספורות רמז הספורנו לתורה שלימה. לשונו 'אור כי יהל' בנוי על לשון הכתוב באיוב (לא כו), שם כתוב: 'אם אֶרְאֶה אֹר כִּי יְהִל יִנְרַח

יָקָר הַלֵּךְ, וַיִּפֶּת בַּסֶּתֶר לְבִי וַתִּשָּׂק יָדֵי לִפִּי, גַּם הוּא עֶזְרֵן פְּלִילִי כִּי כַחֲשָׁתִי לְאֵל מִמְעַל.
ופירש שם:

אם אראה אור - האומנם פניתי אל ה'אור' והוא השמש 'כי יהל' - שהוא מאיר הירח, ובזה ירח יקר הולך בכבוד אור השמש עליו.

ביאור העניין, איוב ראה שהשפע מגיע לעולם על ידי השמש, ומעיד על עצמו שלא התפתה לחשוב שהשמש עושה זאת מבחירתו, להאיר את הירח שילך ביקר וכבוד, אלא בגזירת ה'. ונמצינו למדים שביטוי 'אור כי יהל', הוא אור השמש המאיר על הירח, וכאשר הוא עושה זאת, הירח הולך ביקר ובכבוד, אך כל זאת רק מגזרת ה'. והנה כאן כתב רבינו שהאחדות המרומזת במנורה גורמת ל'אור כי יהל מן המאור הגדול'. 'המאור הגדול' הוא שם השמש. כן כתוב בפרשת בריאת העולם (בראשית א טז) וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת שְׁנֵי הַמְּאֹרֹת הַגְּדֹלִים אֶת הַמְּאֹר הַגָּדֹל לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת הַמְּאֹר הַקָּטָן לְמַמְשֶׁלֶת הַלַּיְלָה. הרי שהמאור הגדול הוא השמש, ולעומת זאת נקרא הירח המאור הקטן. לפי זה נשוב לדברי רבינו בפרשת פינחס: 'כי אמנם הצלחת ישראל בעולם הזה היא בצד מה דומה לענין הירח אשר אין לה בעצמה אור כלל זולתי מה שתקבל מזולתה... אבל היה זה להם לעתים כפי שפע האור העליון עליהם, ובלעדיו הלכו חשכים ואין נוגה למו כמו שיקרה ללבנה כשלא תקבל אור השמש, כי אין מזל לישראל (שבת קנו). ולא אור כלל מעצמם, זולתי אור האל יתברך בהיותם לרצון, ובכן נקרא האל יתברך אצל הנביאים 'אור ישראל' כאמרו (ישעיה י ז) וְהָיָה אֹרֶךְ יִשְׂרָאֵל לְאֵשׁ, וכן העיד באמרו (תהלים כז א) ה' אֹרֶךְ וַיִּשְׁעֵי. הרי שכמו שהמאור הקטן, הירח מקבל את כל אורו מן השמש המאור הגדול, כן ישראל מקבלים את כל השפעתם מאת ה', ואין להם כל אור משל עצמם. הרי שביחס לישראל נקרא ה' 'המאור הגדול', וישראל הם 'המאור הקטן'. לפי זה דייק רבינו היטב בלשונו, שכאשר יהיו ישראל לרצון לפני ה' 'אז נראה אור פי יָהּ מן המאור הגדול', שהמאור הגדול יאיר את המאור הקטן, אבל אם חלילה אין ישראל עושים כן, הרי שהלבנה אינה מקבלת אור, ואז 'הלכו חשכים ואין נוגה למו כמו שיקרה ללבנה כשלא תקבל אור השמש'.

ורק כאשר המאור הקטן – הירח הרומז לישראל – נוהג כשורה וזוכה להשגחה פרטית ושפע אור בלי אמצעי – 'אז נראה אור כי יהל מן המאור הגדול'.